

"Vårt skarpaste vapen var saklig upplysning"

RFSU:s mobilisering i Skåne 1933–1945

Peter Bauer

I en dikt från 1953 beskriver Fritz Bergman, mångårig ordförande för Riksförbundet för sexuell upplysnings Malmöavdelning, förbundets tidiga år i Skåne:

Så gick vår väg framåt,
Från början en ringa skara,
En handfull intellektuella, Några verkstadsklubbar,
Idealister från skogsbyarnas tystnad,
Man hukade till våra möten, Få vågade lyssna,
Men sanningens unga banerföderska göt eld i vårt blod,
Vårt skarpaste vapen var saklig upplysning.¹

Dikten skildrar svårigheterna för Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) att få gehör för sina åsikter under det tidiga 1930-talet, vilket kan förstås utifrån att upplysning om preventivmedel varit kriminaliserat sedan 1910. Detta förbud avskaffades först 1938, när befolkningskommissionen uttryckte att icke-reproduktivt sex kunde bidra med harmoni i äktenskapet. Befolkningskommissionens slutsatser ledde till att upplysning om preventivmedel legaliserades och innebar slutet på över femtio år av kamp för rätten att bedriva sexualupplysning. Denna kamp fördes inledningsvis av personer som nationalekonomen Knut Wicksell och agitatorer som Henrik "Hinke" Bergegren, men hade från år 1933 fått karaktären av en politisk rörelse genom bildandet av RFSU.²

I berättelsen om 1930- och 1940-talens sexualpolitiska reformer beskrivs ofta RFSU som en nyckelaktör och förbundets ordförande Elise "Ottar" Ottesen-Jensens insatser anses ha haft en avgörande effekt för avkrimina-

- 1 Fritz Bergman, "Dikt vid RFSU:s 20-årsjubileum 1953", RFSU Malmö, Malmö Stadsarkiv. Denna artikel har varit möjlig att skriva genom ett generöst bidrag från Ebbe Kocks stiftelse, till vilken ett varmt tack riktas. Tack även till bitr. professor Stefan Nyzell som läste artikelns första utkast.
- 2 Elisabeth Elgán, *Genus och politik. En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, Uppsala 1994, s. 53–55, 101–103; Lena Lennerhed, "Preventiv politik", i *Sex. En politisk historia*, Stina Andersson & Silvia Sjö Dahl (red.), Göteborg 2003, s. 38–39.

liseringen av såväl sexualupplysning som homosexualitet. Ottesen-Jensens insatser förutsatte gräsrotsarbete i lokalsamhället, vilket fallit bort i den större historieskrivningen trots att förbundets protokoll vittnar om ett omfattande lokalt engagemang runtom i Sverige.³ Föreliggande studie syftar därför till att undersöka mobiliseringen och mottagandet av RFSU i Skåne samt de utmaningar förbundet mötte genom en analys av organisationens egna handlingar och skånsk dagspress. Studiens huvudsakliga frågeställningar rör således hur förbundet mobiliserade i Skåne, vilka utmaningar dess skånska lokalavdelningar mötte samt hur organisationens verksamhet mottogs i den skånska dagspressen.

RFSU som organisation och internationellt inflytande

För att kontextualisera RFSU:s lokalavdelningar måste vi först blicka mot det nationella bildandet av förbundet, liksom de internationella rörelser som påverkade förbundet. RFSU bildades under våren 1933 ur kretsen runt den sexualvetenskapliga tidningen *Populär Tidskrift*. Förbundets mål var att införa sexualundervisning i allmänna skolor, verka för preventivmedelslagens avskaffande, reformera abortlagstiftningen samt etablera ett samtalsklimat om sexualitet grundat på fakta i stället för moraliska ställningstaganden. Vidare utgick förbundet från ett socialistiskt idéprogram, som var formulerat så att det var möjligt för såväl anarkister som socialdemokrater och kommunister att underteckna. Förbundets verksamhet utgjordes av ett upplysningsarbete i form av föreläsningar, drift av en rådgivningsbyrå i Stockholm samt försäljning och utveckling av preventivmedel. Åtta år efter förbundets bildande startades även mödraasylen Ottargården som skilde sig från andra mödraasylers anstaltsliknande karaktär genom att aktivt stötta mödrarna innan och efter förlossningen.⁴

Bildandet av RFSU var inte resultatet av specifikt svenska idéer, tvärtom hade sexualupplysning diskuterats flitigt internationellt sedan Georg Drysdale i mitten på 1800-talet publicerat en essä med utgångspunkt i den brittiske filosofen Robert Malthus befolkningslära. I anglosaxiska länder utkristalliserades under 1900-talets början även *birth-control*-rörelser, som tog avstånd från tidigare sexualupplysares libertinistiska argument och i stället framhöll sexualfrågans medicinska dimension. Detta synsätt kom enligt historikern Elisabeth Elgán att präglade RFSU.⁵

Birth-control-rörelsen var fristående från politiska ideologier, vilket

3 Lena Lennerhed, *Sex i folkhemmet. RFSUs tidiga historia*, Hedemora 2002, s. 78–79.

4 Ibid., s. 61–78.

5 Elgán 1994, s. 53–55.

skilde sig från tyska sexualupplysare som kombinerade medicinska med socialistiska perspektiv, där preventivmedel sågs som ett verktyg i kampen mot arbetarklassens fattigdom. Enligt historikern Atina Grossmann genomgick den tyska rörelsen tre faser där den inledningsvis sponsrades av preventivmedelsförsäljare. Därefter bildades "lekmannainitiativ", som var fristående från såväl preventivmedelsindustrin som politiska partier, även om de starkt appellerade till socialister. I 1930-talets början bildade dock det tyska kommunistiska partiet, inspirerat av 1920-talets sexuella reformer i Sovjetunionen, en egen organisation för sexualupplysning. Samtliga organisationsformer sökte även internationellt samarbete och anordnade 1930 en konferens i Wien där bland andra Elise Ottesen-Jensen deltog, vilket enligt Grossmann gav RFSU influenser från den tyska lekmanarörelsens kombination av politik och medicin.⁶ Därmed finns en spänning i tidigare forskning mellan att betrakta RFSU som en förlängning av den anglosaxiska *birth-control*-rörelsen och att placera förbundet inom den tyska tankeströmningen.

Sexualupplysningens framväxt

En prototyp till 1900-talets rörelser för sexualupplysning var den tidigare nämnda nymalthusianismen. Denna tankeströmning inspirerades av den brittiske prästen Robert Malthus (1766–1834) som menade att jorden hotades av överbefolkning med fattigdom och svält som följd. Malthus menade inte att barnbegränsning skulle ske genom preventivmedel eller avbrutna samlag utan förespråkade i stället avhållsamhet.⁷ Under 1850-talet influerades den brittiske läkaren Georg Drysdale av Malthus teoribildning och framförde att preventivmedel var en möjlig väg för att minska arbetarklassens fattigdom. Drysdales idéer nådde Sverige 1880 genom nationalekonomen Knut Wicksells föredrag i Uppsala missionshus. I föredraget menade Wicksell att alkoholmissbruket bland arbetarklassens män berodde på att deras stora familjer lett till trångboddhet, med följd att männen gick till krogen för att få en stunds lugn och ro. Enligt Wicksell kunde därför alkoholismen förebyggas genom preventivmedelsanvändning, vilket kunde minska barnafödandet och därmed trångboddheten. Föreläsningen väckte stark kritik, men anses likväl utgöra startskottet för den nymalthusianska rörelsen i Sverige som agiterade för användande av preventivmedel för att minska

6 Atina Grossmann, *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920–1950*, Oxford 1995, s. 14–46, 107–136, 166–189.

7 William L. Langer, "The Origins of the Birth Control Movement in England in the Early Nineteenth Century", *The Journal of Interdisciplinary History* 1975:4, s. 669–686.

arbetarklassens sociala problem.⁸ I Sverige kulminerade samhällsdebatten om nymalthusianism 1910 när Henrik "Hinke" Bergegren höll föredraget "Kärlek utan barn" som ledde till stiftandet av preventivmedelslagen som kriminaliserade upplysning om preventivmedel.⁹

Enligt Elgán grundades lagstiftningen inte på religiösa ställningstaganden utan snarare på att preventivmedel hotade samhällets moraliska grundvalar. Särskilt ansågs preventivmedel uppmuntra promiskuösa förbindelser och göra äktenskapet mindre attraktivt, en syn nära besläktad med konservatismens syn på samhället som en organism med familjen som vitalt organ.¹⁰ Därför menade sedlighetsförespråkare att den korrekta metoden för barnbegränsning var sexuell avhållsamhet före äktenskap. Denna hållning omfamnades även av tidiga feminister som menade att en friare syn på sexualitet riskerade stärka kvinnors underordning i samhället, vilket speglar sekelskiftets syn på kvinnor som sexuellt ointresserade till skillnad från män.¹¹ Under 1920-talet började dock den framväxande psykologin uttrycka att sexualiteten var del av en hälsosam livsstil. Därutöver fick läkarskrået allt större inflytande på sexualitetens område med följd att läkarförbundet kom att förespråka preventivmedelsanvändning av såväl eugeniska som socialpolitiska skäl.¹²

Hygienisterna och befolkningskommissionen

Det ökade stödet från medicinen knöt an till en linje benämnd hygienism som tidigare förfäktats av Bergegren. Hygienismen grundades på eugeniken och synen på könssjukdomar som ett hot mot målsättningen att skapa ett sunt samhälle med sunda individer, vilket kunde övervinnas genom kondom användning. Hygienismens förespråkare menade inte att sexualiteten skulle släppas fri, utan att samhället skulle stävja osedlighet genom noggrann fostran av ungdomar. Utöver preventivmedelsanvändning stödde linjen även abort på eugenisk indikation samt för kvinnor som hade fler barn än de kunde ta hand om.¹³

Den hygienistiska linjen fick genomslag i 1938 års befolkningskommissions betänkande, där det fastslogs att föräldraskapet skulle vara frivilligt

8 Hjördis Levin, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Stockholm 1994, s. 49–50.

9 Betsy Hartman, "Population Control I: Birth of an Ideology", *International Journal of Health Services* 1997:3; Gunnela Björk, *I lust och nöd. Karin & Nils Adamsson – sexualupplysningens pionjärer*, Lund 2021, s. 255.

10 Elgán 1994, s. 101–104.

11 Hjördis Levin, *Testiklarnas herravälde*, Stockholm 1989, s. 35–44, 170–172, 185–189.

12 Sofia Kling, *Vi våga ej helt leva. Barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen*, Umeå 2007, s. 95–96.

13 Elgán 1994, s. 53–55, 123–129.

och ansvarsfullt. Vidare ansåg kommissionen att preventivmedel var ett viktigt verktyg för eugeniken och framhöll särskilt att det var ett problem att medelklassen hade för få barn medan arbetarklassen för många. Gällande aborter uttryckte sig kommissionen restriktivt och menade att abort på sociala indikationer endast skulle tillåtas i särskilda fall, eftersom social nöd skulle förebyggas genom sociala reformer. Slutligen föreslogs en utökning av aborter på eugenisk indikation, där ärftliga psykiska och fysiska sjukdomar skulle berättiga abort.¹⁴

Befolkningskommissionen mötte emellertid motstånd från sedlighetsivrare som menade att preventivmedel kunde användas för att undkomma ”de naturliga följderna av könsumgänget”. Vidare framhölls att en alltför öppensinnad sexualmoral kunde leda till hela samhällets förfall, liknande det Rom mött drygt 1 500 år tidigare. Trots detta valde riksdagen 1938 att avskaffa preventivmedelslagen samt göra vissa förändringar i abortlagen, men försökte tillmötesgå sedlighetsivrarna genom att betona att preventivmedelshandeln skulle underställas statlig kontroll.¹⁵ Efter riksdagens omröstning återstod frågan hur preventivmedel skulle lanseras till befolkningen eftersom kondomer var dyra och utgjorde en kännbar utgift för många familjer. En tänkbar lösning var att ge apoteken i uppdrag att sälja preventivmedel, vilket Sveriges apotekar- och farmaceutförening motsatte sig då det kunde uppstå pinsamma situationer vid apoteksdiskarna. Som en kompromiss fastslogs därför att privata aktörer skulle få sälja preventivmedel efter godkännande från länsstyrelserna.¹⁶

1940-talets debatt om sexualundervisning

I början på 1940-talets aktualiserades en annan sexualpolitisk fråga, nämligen obligatorisk sexualundervisning i allmänna skolor, som fått förnyad kraft internationellt under 1930-talet.¹⁷ Den tidigaste svenska förespråkaren av sexualundervisning var landets första kvinnliga läkare, gynekologen Karolina Widerström, som år 1900 argumenterade för att sexualundervisning var nödvändig då barn var naturligt nyfikna och föräldrarna ofta saknade nödvändig kunskap för att besvara barnens frågor. Widerströms argumentation ledde till att flickskolor började bedriva sexualundervisning i begränsad omfattning. Detta var endast delvis i linje med Widerströms vision där både pojkar och flickor skulle ta del av undervisningen, ett för-

¹⁴ Ibid., s. 168–180.

¹⁵ Björk 2021, s. 261–262; Elgán 1994, s. 170–172.

¹⁶ Björk 2021, s. 258–259.

¹⁷ Jonathan Zimmerman, *Too Hot to Handle. A Global History of Sex Education*, Princeton 2015, s. 15.

hållande som kan förklaras utifrån dåtidens oro för att sexualundervisning skulle väcka pojkarnas upplevt starkare sexualdrift.¹⁸

1908 debatterades sexualundervisning i riksdagen. I debatten uttryckte förespråkarna att undervisningen kunde tjäna eleverna genom att ge dem kunskap om sin kropp och förebygga könssjukdomar, en linje som förlorade med voteringssiffrorna 91–94.¹⁹ Under de efterföljande decennierna fanns en frivillig sexualundervisning, men först i början av 1940-talet utreddes frågan på initiativ av regeringen av en kommitté bestående av bland andra skolstyrelsens överläkare C.W. Herlitz och biskopen Arvid Runestam. 1944 stod utredningen *Förslag till handledning i sexualundervisning för lärare i folkskolor* klar. Den vållade massiv kritik då den uppfattades som en kompromiss mellan medicinska och kristna perspektiv. Bland annat stadfäste utredningen att eleverna borde uppmuntras till att praktisera avhållsamhet tills de var gifta och frågan om hur och varför samlag ägde rum gavs inget utrymme alls i lektionshandledningen. Utredningen kritiserades av såväl Ottesen-Jensen som Alva Myrdal på grund av dess starka betoning på kristna värden. Utredningen reviderades därför och stod i sin nya version klar 1945. Det färdiga betänkandet bibehöll dock utgångspunkten i kristna värderingar men försvagade betoningen på äktenskap.²⁰

Sexualpolitik som social konfrontation

Historikern Gunnela Björk menar att RFSU inledningsvis hade karaktären av en utomparlamentarisk organisation som med tiden kom att bli en folk-rörelse.²¹ Föreliggande studie utgår därför teoretiskt från fältet *contentious politics*, som utvecklats av sociologerna Charles Tilly och Douglas McAdam samt statsvetaren Sidney Tarrow. Utgångspunkten för denna teoribildning är att politiska rörelers framväxt inte kan förstås utifrån en enskild faktor, utan är resultatet av sociala dynamiker. I *Dynamics of Contention* utgår Tilly och övriga författare från händelser på nationell nivå men betonar att detta fokus beror på att samhällsmotsättningar genererar mer material på nationell än lokal nivå. Författarna menar därför att deras modell är

18 Lena Lennerhed, "Taking the Middle Way. Sex Education Debates in Sweden in Early Twentieth Century", i *Shaping Sexual Knowledge. A Cultural History of Sex Education in Twentieth Century Europe*, L. Sauerteig & R. Davidson (red.), London 2009, s. 56–58.

19 Anne-Li Lindgren & Sara Backman Prytz, "History of State School Sex Education in Sweden (20th and Early 21st Century)", i *The Palgrave Encyclopedia of Sexuality Education*, L. Allen & M.L. Rasmussen (red), London 2022, s. 1–2.

20 Lennerhed 2009, s. 62–63.

21 Björk 2021, s. 264.

tillämpbar på lokal, nationell och internationell nivå, där den förstnämnda utgör huvudfokus för denna studie.²²

Begreppet *contentious politics* översätts ofta till social konfrontation. Enligt Tilly och kolleger utgörs sådana konfrontationer av "episodic, public, collective interaction among makers of claims and their objects when a) at least one government is a claimant, or a party to the claims and b) the claims would if realized, affect the interests of at least one of the claimants".²³ Därmed innebär sociala konfrontationer att kollektiva aktörer gör anspråk på något och att åtminstone en av huvudaktörerna har en maktposition samt att anspråket kan påverka samhällsförhållandena. I senare verk har Tilly återkommit till mobilisering och lyfter fram att politiska rörelser kan mobilisera utifrån *defensiva* (att en grupp upplever sina intressen som hotade), *offensiva* (att en grupp ser en möjlighet att realisera sina intressen) och *förberedande* (att en grupp ser möjlighet att i framtiden realisera sina intressen) syften. I samtliga fall förutsätts att grupper av individer samordnar sina resurser för att få till stånd en politisk förändring. I detta avseende kan stater även antingen främja rörelsen eller bedriva repression gentemot den.²⁴

Tilly med kollegers teoribildning innehåller flera analytiska begrepp där *kollektiv attribution*, *social appropriering*, *förmedling* samt *inramningar* är särskilt relevanta för denna studie. Kollektiv attribution innebär att en rörelse upplever en möjlighet att handla för att påverka samhället eller för att förebygga ett potentiellt hot. För att uppnå sina målsättningar måste dock rörelsen mobilisera sina anhängare i tillräckligt antal för att påverka samhället. I detta avseende kan rörelsen antingen skapa en egen organisation dit anhängarna sluter sig eller utnyttja befintliga organisationer och ingå allianser med dessa för att stärka sin position, vilket benämns social appropriering. I detta avseende spelar även begreppet förmedling roll, då detta innebär att aktörer sätter människor med likartade intressen i förbindelse med varandra för att påverka ett händelseförlopp. Vidare är det inte endast rörelsen som kan agera enligt denna modell, utan även dess motståndare.²⁵

Inom teoribildning betonas att såväl sociala rörelser som deras motståndare är beroende av inramningar för att förmedla sitt budskap. Inramningar är kollektiva tolkningsscheman som rörelser använder för att förstå sin omvärld

22 Douglas McAdam, Sidney Tarrow & Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge 2001, s. 8.

23 Ibid., s. 5.

24 Charles Tilly, "From Mobilization to Revolution", i *Collective Violence, Contentious Politics, and Social Change. A Charles Tilly Reader*, E. Castaneda & C. Lisa Schneider (red.), New York 2017, s. 72–73.

25 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 26, 47–48, 95.

och som rörelsen kommunicerar för att öka sitt stöd.²⁶ I studien läggs särskild vikt vid de inramningar som förekom kring sexualfrågan i skånsk dagspress under tidsperioden, vilka analyseras utifrån mediavetaren Robert Entmans ramverk. Enligt Entman innebär textproduktion att författare betonar och nedtonar vissa perspektiv i syfte att få stöd för sin politiska agenda. I detta avseende beskriver texter ofta ett samhälleligt *problem* med stöd av stereotyper och fakta. Därefter beskrivs orsakerna till problemet, vilket Entman betecknar som *diagnostisering*. Därefter presenteras ett *moraliskt omdöme* om situationen innan en *åtgärd* föreslås för att lösa problemet. En viktig aspekt är att det inte existerar en unik inramning av företeelsen, vilket utifrån såväl Entman som Tilly med kolleger innebär att aktörer tävlar om att just deras inramning ska tillskrivas politisk vikt.²⁷ Eftersom det i detta avseende rör sig om individuella texter betraktar jag tidningsmaterialet som den enskilde textförfattarens, snarare än publikationernas, åsikter. Därmed ger studien en inblick i hur såväl RFSU:s anhängare som förbundets motståndare ramade in verksamheten.

Metod och material

Som tidigare betonats lämnar lokala konfrontationer färre spår i arkiven än sådana på nationell nivå. Föreliggande studie har därför utgått från ett bricolage av material inhämtat från RFSU:s lokala arkiv i Malmö samt material från den större riksorganisationen. Från riksorganisationen är det främst protokoll från förbundsstyrelsen och inskickade årsredovisningar från Skåneavdelningarna som använts. Trots att protokollen är producerade på nationell nivå har de ett värde för studien eftersom de innehåller skrivelser om bildandet av lokalavdelningar och distrikt, vilket är användbart för att belysa hur den nationella mobiliseringen påverkade lokala förhållanden. Årsredovisningarna producerades av lokalavdelningarna i Skåne men kopior finns inte bevarade i det lokala arkivet och därför har detta material inhämtats från den nationella organisationens arkiv. Avslutningsvis har insamlade frågor efter Ottesen-Jensens föredrag använts trots att dessa inte producerats i Skåne. Detta eftersom endast en bråkdel av dem bevarats och att Skåne tycks ha fallit bort i urvalet av bevarade frågor. En viktig aspekt är att frågorna inte inkluderar Ottesen-Jensens svar, däremot är frågorna återkommande från flera orter och tematiserade i förteckningen utifrån aspekter som könskyla, preventivmedel och abort. Att frågorna återkommit

²⁶ Ibid., s. 14–15.

²⁷ Robert M. Entman, "Framing: Toward a Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication* 1993:4, s. 52–53; McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 44.

vid flera tillfällen talar för att de berör aspekter av sexualitet som det vid tidpunkten rårde okunskap om bland människor i gemen.

Det skånska materialet består av två typer, där i synnerhet förbundets protokoll från bildandet av Skånedistriktet 1945 utgör en viktig grund för att förstå centraliseringen av RFSU i Skåne. Detta protokoll innehåller inte endast beslut, utan även referat av deltagarnas anförande vilka ger inblick i argumentationen kring distriktets bildande. Den andra materialtypen utgörs av tidningsartiklar rörande förbundets verksamhet. Tidningsmaterialet har lokaliserats i två led, där det inledningsvis gjordes en sökning i Kungliga bibliotekets databas över dagstidningar. Denna databas är inte heltäckande, exempelvis ingick inte *Skånska Dagbladet* vid söktillfället, varför även RFSU i Skånes tidningsurklipp använts för att lokalisera ytterligare material. Därmed har studien eftersträvat att ge en så god bild av mediadiskussionerna som möjligt, även om det kan ha funnits diskussioner som inte förekommer i tidningsurklippen eller Kungliga bibliotekets digitaliserade material.

Metodologiskt bygger studien på kvalitativ innehållsanalys. Detta innebär att materialet har samlats in och delats upp i teman som utarbetats deduktivt utifrån det teoretiska ramverket och tidigare forskning. Tematiseringen skedde genom att materialet fördes in i mjukvaran Trophy och därefter lästes igenom noggrant med teorin samt tidigare forskning som ett bakomliggande raster. Exempelvis har tidningsmaterialet sorterats efter vilka problem och diagnostiseringar skribenten gjorde, hur skribenten beskrev RFSU:s verksamhet samt vilka åtgärder skribenten menade att samhället borde vidta för att främja eller motarbeta organisationen. För det internt producerade materialet, så som årsredovisningar och styrelseprotokoll, användes temana mobilisering, verksamhet, utmaningar och möjligheter. Det första temat avsåg att kartlägga medlemsutvecklingen över tid men även vilka organisationer som anslutit sig, vilket med Tilly och kolleger kan förstås som en form av social appropriering. Det andra temat, verksamhet, innebar ett fokus på organisationens rapportering av sin verksamhet. Analysens tredje tema, utmaningar, kretsade kring utmaningar från två perspektiv: vilka organisatoriska utmaningar som existerade vid tidpunkten men även vilka utmaningar som identifierats på en mer samhällelig nivå. Det sista temat, möjligheter, kretsade kring vilka möjligheter förbundet såg för att bedriva sin verksamhet. Tematisk innehållsanalys tillämpades även på frågorna efter Ottesen-Jensens föredrag. I detta avseende underlättades analysen av att förbundet på förhand definierat vilket tema som en viss fråga tillhörde, vilket underlättade samspelet mellan metod och material.²⁸

28 För vidare läsning om tematisk innehållsanalys, se Saraswati Davidi, "Thematic Analysis Approach. A Step by Step Guide for ELT Researcher Practitioners", *Journal of Nelta* 2020:25:1-2, s. 62-63.

Etableringen av RFSU i Skåne

Tilly menar att mobilisering kan uppstå när en rörelse ser en möjlighet att förverkliga sina intressen. Som tidigare nämnts eftersträvade RFSU att omdana det nationella samtalsklimatet kring sexualitet och en tänkbar väg för att uppnå detta var att mobilisera runt om i landet. I december 1933 inkom en skrivelse till den nationella förbundsstyrelsen från Skåne som möjliggjorde en sådan lokal mobilisering, vilket beskrevs enligt följande:

Fru Jensen uppläste ett brev från en privatman i Malmö som sade sig vara mycket intresserad av riksförbundets verksamhet och undrade om förbundet icke kunde anordna ett möte i Malmö och få intresserade så att det kunde bildas en lokalavd. och eventuellt starta byrå därstädes. Styrelsen beslöt att riksförbundet på egen risk skulle anordna ett möte i Malmö med Fru Jensen som talare.²⁹

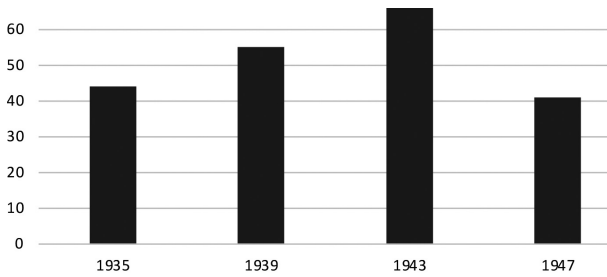
Vidare beskriver protokollet hur det funnits intresse för att starta en lokalavdelning i Skåne, men att förbundet saknade ett lokalt kontaktnät. För att skapa en lokal förankring besökte RFSU Skåne i februari 1934 och i maj samma år bildades en kortlivad förening i Eslöv som följdes av en lokalavdelning i Malmö. Under de efterföljande fem åren bildades mer långlivade föreningar i Landskrona, Helsingborg och Kristianstad.³⁰ Därmed hade RFSU:s riksorganisation åstadkommit vad Tilly och kolleger benämner som förmedling, där personer ur lokalsamhället med intresse för en rörelses frågor sätts i förbindelse med varandra. Mobiliseringen mötte dock problem eftersom det geografiska avståndet mellan Stockholm och Skåne försvårade upprätthållandet av kontakt. Vidare beskrevs landskapet som "synnerligen svårbehandlat" med följd att ett enhetligt distrikt inte kunde komma till stånd.³¹ Trots detta lyckades dock Malmöavdelningen rekrytera medlemmar, vilket illustreras i figur 1 och 2:

Statistiken visar att organisationen uppnådde cirka 40–70 individuellt anslutna medlemmar. Vidare visas att den andra formen av mobilisering som Tilly med flera beskriver, där rörelser knyter till sig andra organisationer, var framgångsrik då antalet kollektivt anslutna medlemmar ökade från drygt 450 till 1550 mellan 1935 och 1947. Med hänseende på Grosmanns studie,

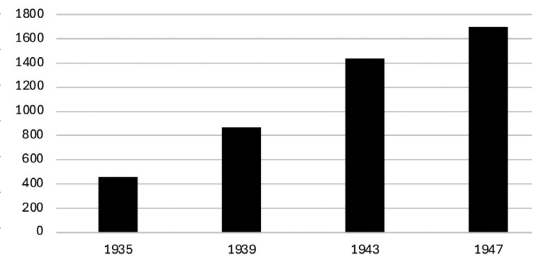
29 Styrelseprotokoll 21/12 1933, Riksförbundet för Sexuell Upplysnings arkiv, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

30 "Föreningen för sexuell upplysning", *Skånska Socialdemokraten* 24/2 1938, inkomna årsredovisningar i Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Riksförbundet för Sexuell Upplysning*. Eg:2.

31 RFSU, "Protokoll vid förbundets 2:dra kongress i Stockholm den 10–11 oktober 1936", Stockholm 1936, s. 6.

Figur 1. Statistik över individuellt anslutna medlemmar till RFSU Malmö, insamlad via föreningens årsrapporter

Figur 2. Statistik över kollektivt anslutna medlemmar till RFSU Malmö, insamlad via föreningens årsrapporter

som beskriver hur den tyska sexualupplysningsrörelsen hämtade stöd från såväl näringslivet som politiska organisationer är det av intresse att studera vilka organisationer som anslöt sig till förbundet,³² vilket presenteras schematiskt i figur 3, nedan.

Figuren visar att en stor del av de kollektivt anslutna organisationerna var socialdemokratiska kvinnoklubbar, vilket speglar den nationella trenden där det främst var kvinnor inom och till vänster om socialdemokratien som engagerade sig i sexualfrågan. Vidare kan det antas att förbundets socialistiska inriktning bidrog till att borgerliga kvinnoklubbar inte anslöt sig.³³ Att de socialdemokratiska kvinnoklubbarna är representerade kan även förstås med historikern Yvonne Hirdman, som menar att 1920- och 1930-talens politik var uppdelad i allmän- respektive kvinnopolitiska frågor där de sistnämnda oftast drevs av kvinnor.³⁴ Utifrån den separatistiska trenden ter det sig som

32 Grossman 1995, s. 14–46.

33 Elgán 1994, s. 62.

34 Yvonne Hirdman, "Kvinnor i välfärdsstaten Sverige 1930–1990. Den växande genuskonflikten", i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Yvonne Hirdman (red.), Stockholm 2000, s. 206–209.

att sexualpolitiken uppfattades som en kvinnopolitisk fråga. Det kan även noteras att syndikalistiska grupperingar till skillnad från övriga landet inte anslöt sig till Malmöavdelningen.³⁵ En tänkbar förklaring till avsaknaden av syndikalistiska klubbar är att Malmö socialdemokrati vid tidpunkten präglades av radikalitet och att de radikala rörelserna därmed inte var lika etablerade i staden som på andra håll i landet.³⁶

Bland övriga politiska organisationer fanns en socialdemokratisk ungdomsklubb och Kamratklubben 1932, en socialistisk diskussionsklubb vars verksamhet upphörde 1935. En tredje politisk organisation var Hässleholmsavdelningen av den svenska Hechaluzrörelsen. Denna rörelse bildades efter nationalsocialisternas maktövertagande i Tyskland 1933 i syfte att träna judisk-tyska ungdomar i jordbruksarbete inför avresa till Palestina och hade starka band till arbetarrörelsen.³⁷ Avslutningsvis knöts, liksom i övriga landet, delar av fackföreningsrörelsen till RFSU. Utifrån Grossmanns studie finns det därmed en påtaglig likhet mellan RFSU och den tyska lekmannarörelsen som knöt till sig socialister och till skillnad från den amerikanska *birth-control*-rörelsen aktivt arbetade för politisering av sexualfrågan.³⁸ I termer av Tillys med kollegers teoribildning visar denna utveckling även att förbundet lokalt framgångsrikt använde sig av social appropriering genom att söka stöd hos fackföreningsrörelsen och socialdemokratin. Bland andra Björk framhåller att sådan appropriering nationellt fungerat väl under 1930-talets abortstrid när RFSU tog initiativ till ett upprop undertecknat av 1 500 organisationer med hundratusentals medlemmar, vilket sågs som en tydlig manifestation av den allmänna opinionen.³⁹ I samband med bildandet av Skånedistriktet märks detta genom att de kollektivt anslutna organisationerna inte beskrevs som en resurs i ett ekonomiskt hänseende men att de utgjorde en tillgång då de framställde RFSU:s krav som uttryck för en bredare folkvilja.⁴⁰ Således innebar den kollektiva anslutningen inte att RFSU nyttjade befintliga organisationer som plattform för att driva sina krav, vilket enligt Tilly med kolleger annars är vanligt bland sociala rörelser.⁴¹ I stället fyllde kollektiv anslutning funktionen att ändra synen

35 Det kan noteras att Ottesen-Jensen var gift med Albert Jensen, redaktör för den syndikalistiska tidningen *Arbetaren*, Lennerhed 2002, s. 69–70.

36 Stefan Nyzell, *Striden ägde rum i Malmö. Möllervångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigets Sverige*, Malmö 2008, s. 120–121.

37 Malin Thor, *Hechaluz – en rörelse i tid och rum. Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943*, Växjö 2005, s. 407–408.

38 Grossmann 1995, s. 14–46, 107–136.

39 Björk 2021, s. 260.

40 "Protokoll fört vid konferens med representanter från Malmö, Hälsingborg och Landskrona lokalavdelningar 10/6–1945", RFSU Malmö, Malmö Stadsarkiv.

41 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 46–57.

på förbundet, från att enbart representera några få individers önskemål till stora delar av arbetarrörelsen.

Som noterats i tidigare forskning var samhället inte odelat positivt till sexualupplysning. Denna tendens märks i en artikel i *Trelleborgstidningen* från 1938 som lyfte fram ett initiativ från ungdomar som syftade att motarbeta propagerande för sexuella reformer:

Bland svensk ungdom rör sig i dessa dagar märkbara reaktioner mot de tendenser som på skilda områden sträva efter att upplösa den sedlighet vårt samhälle av ålder bygger på och våra lagar hävda, heter det i inledningen till den av docent Harry Bergkvist m.fl. undertecknade framställningen. [...] Lämna icke nu gällande lagstiftning möjlighet att stävja den sedlighetsupplösande propagandan är det ofrånkomligen nödvändigt att förefintliga bestämmelser skärpas och hemställa vi, att Eders kungl. majestätet ville i näder taga till initiativ till sådan lagstiftning.⁴²

Artikeln beskriver ett problem med en verksamhet som riskerar undergräva den allmänna moralen vilket kunde leda till hela samhällets förfall, ett vanligt återkommande argument i 1900-talets början,⁴³ och att verksamheten inte är möjlig att stävja juridiskt. Åtgärden som föreslås var därför att kronprinsen skulle ta initiativ till ny, mer repressiv lagstiftning.

I den socialdemokratiska tidningen *Arbetet* gick signaturen Arvino till svaromål och problematiserade angreppet genom att mena upproppet initierats av en borgerlighet som nyttjade sedlighetssårande pornografi, vilket förvisso var kriminaliserat men knappast beivrat. Vidare menade Arvino att upproppet inte undertecknats endast av ungdomar utan även av personer i den begynnande medelåldern, samt att de ungdomar som övertalats att skriva under gjort det utifrån en antisemitisk retorik där sexualupplysning beskrevs som ett judiskt försök att kullkasta det svenska samhället.⁴⁴ Därigenom problematiseras petitionen som ett försök att upprätthålla en borgerlig dubbelmoral, samtidigt som en antisemitisk överklass tillskrivs skulden för svartmålandet av sexualupplysningen. Denna aspekt innebär ett moraliskt ställningstagande mot själva tillkomsten av petitionen. Därmed beskrivs en implicit klasskonflikt kring sexualupplysning, i likhet med de tyska rörelsernas argumentation.⁴⁵

42 "Ungdomens kamp mot förfallet. Den stora petitionen igår överlämnad till kronprinsregenten", *Trelleborgstidningen* 14/3 1934.

43 Elgán 1994, s. 102.

44 Arvino, "Den aktuella sedligheten", *Arbetet* 1934-03-29.

45 Björk 2021, s. 244; Grossmann 1995, s. 188.

Att verka för förändring

Tidningsdebatten visar hur det i början av 1930-talet uppstått en reaktion mot sexualupplysning. Utifrån RFSU Malmös årsprotokoll hade denna upplysningsverksamhet främst tagit formen av föreläsningar, filmvisningar och försäljning av preventivmedel. Det förstnämnda kan ses som en tydlig konfrontation eftersom preventivmedelslagen hade som ambition att minska medvetenheten om preventivmedel, vilket RFSU genom föreläsningarna motarbetade.⁴⁶ Föreläsningar går vidare att dela in i interna, riktade gentemot rörelsens medlemmar, och externa riktade mot allmänheten. De interna föreläsningarna kan ses som del i upprättandet av vad Tilly med flera benämner som en rörelsekultur där gemensamma frågor identifieras och möjligheter till förändring betonas.⁴⁷ De internt riktade föredragen bar titlar som "Kyrkan och religionens förhållande till sexuallivet", "Den sociala nöden och sexualfrågan", "Mödrahjälpsverksamheten".⁴⁸ Den förstnämnda speglar religionens roll i sexualfrågan och har bäring på samtiden där företrädare för Svenska kyrkan ofta mobiliserade mot sexuell upplysning. Den andra föreläsningen knyter an till förbundets politiska inriktning, där preventivmedel sågs som en lösning på arbetarklassens fattigdom, medan föredraget om mödrafrågan hade samtida relevans då 1930- och 1940-talens politik var inriktad på att stötta nyblivna mödrar.⁴⁹ Därmed kan föreläsningarnas ses som ett led i en identitetsskapande process som inte endast kretsade kring att förmedla sexualupplysning, utan snarare hur förbundet förhöll sig till omgivande samhälle.

Under de externa föreläsningarna talade Ottesen-Jensen under rubriker som "Vikten av sexualupplysning" och "Farorna med fosterfördrivning". I Malmöavdelningens årsberättelser beskrivs dessa som lyckade då de under 1935 nått över 600 personer i Malmö respektive 830 på den skånska landsbygden.⁵⁰ Föreläsningarna följdes av en anonym frågestund där publikens frågor samlades in på lappar. Dessa frågor har för Skånes del som sagt inte bevarats men en indikation på vad frågorna rörde kan ändå utläsas i material från RFSU:s riksorganisation, där det framkommer att frågorna spände över allt från hur kvinnors lust påverkades av preventivmedel till så kallad

46 Elgán 1994, s. 101–103.

47 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 41.

48 "Årsberättelse över Malmö lokalavdelning av RFSU verksamhet omfattande tiden 1/1–1935–1/1 1936", RFSU Malmö, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

49 Hirdman 2000, s. 206–209.

50 "Årsberättelse över Malmö lokalavdelning av RFSU verksamhet omfattande tiden 1/1–1935–1/1 1936".

könskyla.⁵¹ Därmed förekom en brytning gentemot tidigare decenniers genussyn där kvinnor inte tillskrevs sexuell lust.⁵²

Vidare berördes även fysiologiska frågor så som försenad menstruation, säkra perioder och PMS, vilket visar att det förekom en utbredd okunskap om sexualitet bland befolkningen.⁵³ Att RFSU besvarade dessa frågor speglar sexualfrågans medikalisering under 1920- och 1930-talen men är vidare intressant eftersom en vanlig kritik från läkare var att sexualupplysare ofta saknade formell medicinsk utbildning, vilket även var fallet med Ottesen-Jensen.⁵⁴ Denna kritik förekommer dock inte i *Arbetets* beskrivningar av föredragen, utan i stället beskrivs RFSU som respektabla i bland annat ett referat av Ottesen-Jensens framträdande i Malmö 1934 som ledde till att RFSU bildade lokalavdelningar i Skåne:

Föreläsningarna i sexuell hygien på realskolans aula i Malmö, som riksförbundet för sexualupplysningen anordnat under lördagen och söndagen med fru Elise Ottesen-Jensen som föreläsare, visade sig vara utomordentligt givande och hållna på ett värdigt och högt plan. Det är nog många, som med viss tvekan på lördagen gick att åhöra föreläsningen om "om könslagarnas offer" – med en annan mindre värdig och praktiskt taget värdelös föreläsning i samma ämne, anordnad av en annan organisation i samma lokal för några månader sedan i friskt och föga angenämt minne.⁵⁵

I artikeln problematiseras att sexualupplysning stundtals kan bli ovärdig, ett exempel på hur pornografin ofta utgjort dess ovälkomna följeslagare.⁵⁶ I referatet beskrivs dock Ottesen-Jensen som respektabel, vilket även är fallet i ett senare referat av rektorn Oscar Cronholms föredrag om sexualundervisning från 1936. I texten betonas att Cronholm inte är medlem i RFSU (trots dennes starka anknytning till organisationen) och att han har en "finare och mer gentlemannalik uppfattning om hur man bör utlägga texten ifråga om sexuella problem". Vidare framhålls att hans utläggningar inte får en "frän ton i hans mun" och inte heller går för långt, vilket var positivt då "vissa saker bör hållas heliga och därför utanför ämnet".⁵⁷ Därmed ger artiklarna

51 "Frågor efter föreläsning om preventivmedel E.O Jensen 22/3-1934", Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

52 Sjö Dahl 2003, s. 19–23.

53 Lindgren & Backman Prytz 2022, s. 1–2.

54 Kling 2007, s. 121.

55 2Sexualhygienisk förening bildad i Malmö – värdefulla föreläsningar på lördagen och söndag", *Tidningen Arbetet* 4/2 1934.

56 Lennerhed 2002, s. 4–20.

57 Å.S., "Rektor Cronholm om sexualundervisningen", *Tidningen Arbetet* 3/11 1936.

uttryck för en åtgärd i form av vilken inriktning sexualupplysningen bör följa: den ska tillåtas men samtidigt omgärdas av restriktioner kring vad som behandlas. Detta märks bland annat i hur *Arbetet* problematiserade en kringresande sexualupplysares besök i Malmö 1938:

Det finns som bekant många sätt att oombedd "tjäna mänskligheten", ett icke sällan anlitat är att resa omkring och göra geschäft i sexualhygien. Malmö har tidigare vid ett par tillfällen hugnats med icke-önskvärda besök, av resande i den branschen och nu annonseras ytterligare ett sådant.⁵⁸

Artikeln bar rubriken "Norska som gör geschäft i sexualhygien. Malmö-gästspel som ej bör uppmuntras" och behandlade den kringresande författarinnan Marta Steinsviks planerade föredrag i Malmö. Som "geschäft" var ett vanligt sätt att negativt porträttera personer som sålde preventivmedel och som tidigare drabbat preventivmedelsförsäljarna makarna Adamsson.⁵⁹ Därmed gav *Arbetet* redan i rubriken uttryck för ett moraliskt omdöme kring Steinsviks besök, vars föreläsningar i Eskilstuna inte fallit i god jord hos åhörarna:

"Rena rappakaljan" lød den kärnfulla karakteristiken av hennes framställning. Tidningen ifråga anmärker, att föredraget ifråga hade annonserats som en saklig behandling av de sexuella problemen men visade sig till åhörarnas förtret vara allt annat än sakligt. Flera av åhörarna kommo också underfund med hur landet låg till och lämnade demonstrativt lokalen. Ja, så gick det till Eskilstuna. Rent allmänt sett skulle man hellre se att ämnen som det förevarande behandlades av läkare – även om de icke åtnjota skandinavisk berömmelse – än av en aldrig så mycket berömd författarinna av den ena eller andra nationaliteten.⁶⁰

Artiklarna ger uttryck för att Steinsvik inte behandlade frågan om sexualitet med den värdighet som krävdes och menade att föredrag om sexualfrågan borde hållas av läkare. En intressant aspekt är att anordnandet av föredrag i syfte att sälja preventivmedel tidigare varit en strategi för delar av den tyska upplysningsrörelsen som kritiserats från kommunistiskt håll för att vara för kommersiella.⁶¹ Därmed uppstod en gränsdragning mellan försäljning och upplysning, vilket bidrog till att framställa RFSU som respektabelt.

58 "Norska som gör geschäft i sexualhygien", *Tidningen Arbetet* 17/3 1938.

59 Björk 2021, s. 178–186.

60 "Norska som gör geschäft i sexualhygien", *Tidningen Arbetet* 17/3 1938.

61 Grossmann 1995, s. 14, 117.

Förutom föreläsningarna inkluderade skånska RFSU:s arbete filmvisningar och i årsrapporten från 1939 beskriver Malmö-avdelningen att den har visat filmen *Barnets första rätt* för 1 340 personer i Malmös kringliggande orter.⁶² Filmen handlar om en kvinna som blivit ofrivilligt gravid och överväger olika sätt, från självmord till abort, för att lösa sin situation. I slutändan väljer kvinnan att föda barnet efter att ha dragit slutsatsen att barnets första rättighet är att vara älskad.⁶³ Därmed utgjorde filmvisningarna del av en social konfrontation, då filmens tema står i bjärt kontrast till det omgivande samhällets syn på ogifta mödrar.⁶⁴

En tredje verksamhet, som uppstod i mitten av 1930-talet, var driften av butiker som sålde preventivmedel i Malmö, Landskrona och Helsingborg. Butikerna marknadsfördes genom annonser i tidningar som *Arbetet* och *Skånska Dagbladet*. Annonserna beskriver dock inte butikens utbud utan anger endast butikens namn och adress, något som pekar på att majoriteten av befolkningen redan var förtrogen med utbudet.⁶⁵ Denna form av annonsering kan ses som ett sätt att uppfylla preventivmedelslagens krav, troligtvis färskt i minnet efter 1910- och 1920-talets åtal mot personer som tryckt prislistor.⁶⁶ Utifrån Tilly med kollegers teoribildning är det därmed tydligt att samhällets tidigare repression av sexualupplysning påverkat marknadsföringen av förbundets verksamhet och därmed förutsättningarna för deras mobilisering.

Avslutningsvis kan det lyftas fram att RFSU nationellt hade en kringresande utställning om mänsklig sexualitet som nådde Malmö 1938. I samband med utställningen tycks förbundet ha nått viss acceptans i den skånska pressen eftersom *Skånska Dagbladet* beskrev utställningen som upplysande och av stor nytta för "läkare och andra medicinare".⁶⁷ Liknande positiva ställningstaganden återkom sedan i referat av Elise Ottesen-Jensens föredrag "Den sexuella och sociala nöden" från 1943, som ansågs visa "att sexuell upplysning är i allra högsta behövligt".⁶⁸

RFSU:s arbete i Skåne innebar med andra ord framför allt föreläsningar och opinionsbildande verksamhet genom filmvisning. Trots att det här rör sig om mer fredliga taktiker än exempelvis demonstrationer bar arbetet

62 "Årsberättelse över Malmö Lokalavdelning av Riksförbundet för Sexuell Upplysnings verksamhet tiden 1/2 -1938-10/1 1939", RFSU, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

63 Sammanfattning av filmen *Barnets första rätt* på www.filmportal.de/film/das-erste-recht-des-kindes_5c5bc9693974472eb6a666b9af6339b9 (hämtad 13/12 2023).

64 "Årsberättelse över Malmö Lokalavdelning av Riksförbundet för Sexuell Upplysnings verksamhet tiden 1/2 -1938-10/1 1939".

65 Se t.ex. annons i *Skånska Dagbladet* 22/10 1938 och *Tidningen Arbetet* 31/10 1938.

66 Björk 2021, s. 119-121.

67 "Upplysningsarbete under fem år", *Skånska Dagbladet* 3/4 1938.

68 "Behovet av sexuell upplysning är stort", *Skånska Dagbladet* 15/11 1943.

likväl viss likhet med sociala konfrontationer som enligt Tilly med kolleger är beroende av kulturella koder för hur protester genomförs.⁶⁹ I detta avseende knöt förbundet an till arbetarrörelsens bildningstradition som under 1900-talet strävade efter att kompensera för ojämlik utbildning, öka medlemmarnas kunskap om politiska förhållanden och sprida motkultur.⁷⁰ För RFSU Skånes del tog detta sig uttryck på primärt tre sätt. Föreläsningarna för allmänheten syftade till att förmedla kunskap som den repressiva lagstiftningen förhindrat samt att lyfta behovet av att reformera lagstiftningen. I de interna föreläsningarna sökte förbundet sprida en ideologi bland medlemmarna där religionens inflytande över sexualpolitiken kritiserades och preventivmedel framställdes som ett medel för att förebygga social nöd. Därmed hade förbundet anammat den tyska lekmannarörelsens retorik som belyste preventivmedels socialpolitiska dimension. En viktig aspekt är dock att förbundet tycks ha följt de regler som omgärdade sexualupplysningen i form av att inte vara sedlighetssårande, vilket gav upphov till politisk legitimitet. Inom Tillys med kollegers teoribildning kan sådan legitimitet i förlängningen leda till att staten erkänner en rörelses krav som rimliga,⁷¹ vilket kan förklara varför RFSU från slutet av 1930-talet och framåt blev en allt viktigare röst i det politiska samtalet.

1940-talets diskussioner om sexualundervisning

Trots att RFSU i Skåne gradvis vann acceptans och nationellt sett uppfyllt målet att avskaffa preventivmedelslagen, mötte förbundet likväl nya utmaningar när ett annat av deras mål, införandet av sexualundervisning i allmänna skolor, debatterades under 1940-talet. Tidigare har idéhistorikern Lena Lennerhed uppmärksammat att RFSU i denna debatt utgjorde ett rött skynke för enskilda företrädare för Svenska kyrkan, vilket blev tydligt i Skåne under sommaren 1943 när *Skånska Dagbladet* publicerade ett upprop från kontraktsprosten Emanuel Diehl, från skolstyrelserna i Höja, Starby och Augustås, under rubriken "Sexualupplysning bakom vacker fasad".⁷² I insändaren hävdades att en öppnare syn på sexualitet kunde få förödande konsekvenser för hela samhället, men vad konsekvenserna bestod i angavs inte. Därefter gavs ett moraliskt omdöme där RFSU ansågs ha yrkat på en "sexualundervisning som är helt frigjord från moraliska och religiösa

69 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 16; Charles Tilly, *Contentious Performance*, Cambridge 2008, s. 71.

70 Lars Arvidson, *Folkbildning i rörelse. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet – en jämförelse*, Stockholm 1985, s. 305.

71 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 121

72 Lennerhed 2002, s. 129

värdesättningar”, vilket ansågs vara ”i högsta grad beklämmande, ja ofattbart”.⁷³ Den implicita åtgärden tycks därför ha varit att minska förbundets inflytande i utarbetandet av nya riktlinjer.

En liknande beskrivning förekom i liberala *Sydsvenska Dagbladet* där Diehl beskrev RFSU som en moralupplösande organisation med alltför stort inflytande över sexualundervisningens utformning. Därefter ställdes återigen diagnosen att eventuellt förverkligande av RFSU:s målsättningar skulle innebära hela samhällets förfall.⁷⁴ Inramningen av RFSU som moralupplösande fick dock svar av förbundet i *Skånska Socialdemokraten* som menade att insändaren ville skada deras anseende genom att anklaga dem för att förespråka utomäktenskapliga förbindelser.⁷⁵ Därigenom poängterades det för *birth-control*-rörelsens karaktäristiska avståndstagande från libertinska idéer,⁷⁶ vilket innebar att RFSU i Skåne försvarade den respektabilitet som det tidigare arbetat för att uppnå.

Drygt en vecka efter RFSU:s svar försvarade Diehl sin hållning i en debattartikel som uttryckte att ”Riksförbundet för sexuell upplysning kan och inte heller ärligt vill förneka att det propagerar för föräktenskapliga förbindelser bland ungdomen och att det bekämpar det kristna budet och kristen syn på sexualliv”, en uppfattning som härrörde från en föreläsning i Umeå som representanter från Svenska kyrkan bevistat. *Sydsvenska Dagbladet* intervjuade dock föreläsaren, läkaren Gunnar Inghe, som menade att han inte längre var medlem i RFSU och således inte heller representerade förbundet.⁷⁷ I den skånska pressen hade kritiken mot RFSU således samma inramning som på den nationella nivån, där Diehl kännetecknade RFSU:s verksamhet som religiöst och moraliskt problematisk. I relation till Tillys med fleras teori blir det även tydligt att kyrkans företrädare genom att söka stöd hos lokala skolstyrelser och lärarfacken använde andra organisationer som plattform, vilket kan ses som en form av social appropriering.

Drygt ett år efter debatten om sexualundervisning återkom frågan om när den statliga utredningen stod klar. Inom tidigare forskning har denna beskrivits som starkt moralistisk,⁷⁸ vilket även tidningen *Arbetet* tog fasta på i ett refererat av Medicinalstyrelsens svar på betänkandet:

73 ”Sexuell upplysning bakom vacker fasad. Riksförbundet för sexuell upplysning får påskrivet”, *Skånska Aftonbladet* 5/7 1943.

74 ”Strövelstorps inskred i maj mot upplysningen”, *Sydsvenska Dagbladet* 8/7 1943.

75 ”Riksförbundet för sexuell upplysning svarar. Till kungl. Skolöverstyrelsen Stockh.”, *Skånska Aftonbladet* 7/7 1943.

76 Elgán 1994, s. 54–56.

77 ”Prosten Diehl riktar nytt angrepp. Clartéföredraget refererades fel, påstår Ume-läkare”, *Sydsvenska Dagbladet* 21/7 1943.

78 Lennerhed 2009, s. 62–63.

De sakkunnigas psykologiska aspekter synes medicinalstyrelsen icke godtagbara, deras framställning av de »perversa» ofullständig och obarmhärtig samt anvisningarna för behandling av elever med sexuella oarter ej i överensstämmelse med allmänt erkända principer. [...]De sakkunnigas förslag till sexualundervisningen i folkskolans avslutningsklass med dess råd och anvisningar rörande behandlingen av elever med ovanor och oarter på det sexuella området anser medicinalstyrelsen, böra helt omarbetas. Det är här av särskild vikt att de medicinska synpunkterna få göra sig mera gällande.⁷⁹

I referatet träder det fram en diagnos där psykologiska aspekter inte diskuterats tillräckligt i betänkandet, vilket skulle åtgärdas genom att förslaget helt omarbetades. Denna skrivelse visar en förändring där Medicinalstyrelsen gått från att under föregående decennier vara starkt kritisk till sexualupplysning till att nu omfamna att den ägde rum i skolorna.⁸⁰

I tidningarna uttrycktes inte endast kritik mot utredningen, utan även förespråkare för utredningens förslag yttrade sig. I *Sydsvenska Dagbladet* publicerades en debattartikel av biskopen Torsten Bohlin som kritiserade såväl Skolöverstyrelsen som dagstidningar för deras agerande. Den huvudsakliga problematiseringen utgjordes av att det existerade krafter som förordade utomäktenskapliga förbindelser i strid med en kristen moral. Texten framhåller att det gjorts försök att sammanföra den konventionellt kristna värdegrunden med utredningens förslag, men att detta inte fungerat eftersom sådana kompromisser skulle leda till förbindelser utanför äktenskapet. Vidare likställde Bohlin den kristna moralen med den svenska folkmoralen vars urholkande skulle leda till nationens kollaps, vilket knöt an till äldre föreställningar om sexualmoralens roll i samhället.⁸¹ Det moraliska omdöme som trädde fram var således att förslaget inte bara gick emot den kristna värdegrunden, utan hela samhällets moraliska grundvalar. För att åtgärda detta väjdade Bohlin till kristna att mobilisera för att "ge ett ärligt stödjande handtag åt all denna sunda, uppåtlyftande ungdom, som kämpar för stram självtukt och självdisciplin".⁸²

Sammantaget innebar 1940-talets debatt att delar av den gamla förståelsen av sexualupplysning som moraliskt urholkande levde kvar, trots att RFSU under 1930-talet delvis vunnit acceptans. Kritiken kom främst

79 "Sexualfrågan och skolorna utreddes illa. Medicinalstyrelsen avger bister kritik", *Arbetet* 12/1 1944.

80 Elgán 1994, s. 103.

81 Ibid., s. 101–103.

82 Torsten Bohlin, "Fram för en kristen linje i sexualfrågan!", *Sydsvenska Dagbladet* 15/11 1944.

från kyrkliga företrädare medan exempelvis Medicinalstyrelsen anammat utgångspunkter liknande RFSU:s. Att kritiken främst kom från kyrkliga företrädare speglar utvecklingen på nationell nivå som tidigare berörts av Elgán, där sedlighetsförespråkare från 1940-talet främst utgjordes av kristna företrädare.⁸³ Vidare visar Medicinalstyrelsens ställningstagande att RFSU uppnått vad Tilly med kolleger benämner certifiering,⁸⁴ där RFSU delvis fått sina åsikter godkända i delar av staten.

Visioner och oförverkligade mål

Förutom kritiken från religiösa företrädare mötte RFSU i Skåne från slutet av 1930-talet flera andra utmaningar. Den allvarligaste var, liksom på det nationella planet, bristande ekonomiska resurser, vilket enligt Tilly med flera är en förutsättning för rörelers mobilisering.⁸⁵ De ekonomiska problemen hade medfört att Skåneavdelningarna exempelvis hade svårt att resa till förbundets kongresser och inte heller haft möjlighet att förverkliga alla sina ambitioner. Det sistnämnda beskrevs i *Skånska Socialdemokraten* 1938, där läget trots den dåliga ekonomin angavs som hoppfullt:

Angående planerna på en s.k. Rådfrågningsbyrå, måste det beklagas att denna ännu får ställas på framtiden, enär en sådan institution om den något sänar skall motsvara kravet på hygien och diskretion, är förenat med ganska stora ekonomiska uppoffringar. Det synes emellertid som lokalavdelningen inom en snar framtid kan påräkna kommunalt stöd, genom enskilda kommunalmäns intresse för den sexuella upplysningen i vårt samhälle.⁸⁶

Artikeln visar att RFSU:s lokalavdelningar i Skåne hade möjlighet till stöd från det allmänna eftersom lokala politiker visade intresse för deras verksamhet. Därmed hade mobiliseringen medfört en utveckling som enligt Tilly är relativt vanlig, där makthavare i stället för repression söker underlätta för en rörelse.⁸⁷ Vidare visar viljan att starta en rådgivningsbyrå en likhet med den internationella sexualupplysningsrörelsen, då sådana byråer förekommit i såväl Tyskland som USA.⁸⁸

83 Elgán 1994, s. 171.

84 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 145–147.

85 Tilly 2018, s. 72; Lennerhed 2002, s. 69.

86 "Förening för sexuell upplysning – god anslutning redan efter det första året", *Skånska Socialdemokraten* 24/2 1938.

87 Tilly 2017, s. 76–77.

88 Grossmann 1994, s. 24; Ingrid Mundt, "Margaret Sanger, Taking a Stand for Birth-Control", *The History Teacher*, 2017:1, s. 126.

För att lösa bland annat de ekonomiska problemen samlades RFSU:s skånska lokalavdelningar i september 1945 till en konferens för att diskutera bildandet av ett distrikt. Vidare diskuterades även möjligheten att bilda en mödraasyl utifrån samma principer som RFSU:s nationella Ottargården.⁸⁹ Att en sådan institution behövdes märks bland annat i RFSU Malmös samling av pressklipp, där en artikel i den Stockholmsbaserade tidningen *Arbetaren* beskriver hur mödraasyl fungerat som ett slags tvångsarbetsanstalt där kvinnorna tvingats arbeta oavlönat långa dagar utan möjlighet att umgås med sina nyfödda barn.⁹⁰ En liknande problematik beskrivs vid distriktskonferensen:

Nu finns det en del privata mödrahem som lämnar en del att önska. Bland annat finns det ett här i Malmö, ägt av en [anonymiserat], [adress anonymiserad], som borde undersökas. Flickorna som omhändertogs där får utföra fullständigt slavarbete. Dr Lambert i Kristianstad hade gjort sig underrättad om detta hem och funnit att myndigheterna borde undersöka detsamma.⁹¹

Motionären föreslog därför att RFSU i Skåne skulle öppna ett eget mödrahem, vilket dock kritiserades av en annan medlem som menade att mödrahemmen borde vara statligt styrda. Denna kritik bemöttes med att det inte var säkert att statliga tjänstemän skulle driva mödrahemmen utifrån "den hjärtegodhet" som erfordrades och att hemmen därför borde drivas i privat regi med ekonomiskt stöd från det offentliga. I slutändan valde konferensen att bifalla förslaget om verkandet för bildandet av ett mödrahem men betonade att detta var beroende av stöd från det allmänna. Därigenom återvände problemet att begränsade ekonomiska resurser försvårade för RFSU i Skåne att driva den verksamhet de önskade.

Konferensens andra punkt var bildandet av ett distrikt då alla avdelningar utom Malmös hade svårt att upprätthålla verksamheten. Denna svårighet kopplades till att avdelningarnas styrelsemedlemmar ofta var engagerade i arbetarrörelsen, vilket tog tid från engagemanget i RFSU, en situation som kunde avhjälpas genom att medlemmarna samlades i ett distrikt och därigenom samordnade arbetet. Konferensen beslöt därför att bilda ett gemensamt Skånedistrikt bestående av avdelningarna i Malmö, Helsingborg, Landskrona och Kristianstad med säte i Malmö. Vidare betonades

89 "Protokoll fört vid RFSU:s Skånedistriktsbildande. 9/9 1945", RFSU Malmö, Malmö Stadsarkiv.

90 "Asyl för nyblivna mödrar ett slags tvångsarbetsanstalt", *Arbetaren* 21/2 1938.

91 "Protokoll fört vid RFSU:s Skånedistriktsbildande. 9/9-1945", RFSU Malmö, Malmö Stadsarkiv.

att Malmöavdelningen skulle ha en ledande roll i distriktet för att minska resekostnaderna.

Utmaningarna som beskrevs av RFSU i Skåne liknade ekonomiskt sett det nationella förbundets problem. På det nationella planet hade dessa i viss mån lösts genom försäljning av preventivmedel, vilket även försökts i Landskrona, Helsingborg och i Malmö men utan samma framgångsrika resultat. Avsaknaden av ideella krafter tycks ha varit mer påtagligt i Skåne än nationellt.

Avslutning

Trots utmaningarna i Skåne levde lokalavdelningarna kvar och i den dikt som inledde artikeln framhöll Malmöavdelningens ordförande att detta möjliggjorts genom "saklig upplysning" som skapat engagemang i arbetet för sexuella reformer.⁹² Denna saklighet speglar, som Elgán tidigare beskrivit, en viktig del av den amerikanska *birth-control*-rörelsen och bidrog till att förbundet vann respektabilitet och därmed inflytande i samhället. En skillnad gentemot *birth-control*-rörelsen är dock att RFSU tog ställning politiskt genom att ingå i allians med socialdemokratiska kvinnoklubbar och fackföreningsrörelsen, vilket bröt mot den anglosaxiska traditionen. Därmed existerade även en påtaglig likhet med den tyska rörelsens sammanvävning av socialistisk politik och sexualupplysning.⁹³

I relation till den nationella mobiliseringsprocessen följde RFSU Skåne delvis samma mönster som övriga landet genom att appellera till arbetarrörelsen. En skillnad är att lokalavdelningen i Malmö inte knöt an till kommunistiska eller syndikalistiska grupperingar, utan i stället främst till fackföreningsrörelsen och socialdemokratiska kvinnoklubbar. Detta kan förstås utifrån att Malmö vid tidpunkten kännetecknades av en radikal socialdemokrati, med följden att syndikalismen inte var lika etablerad i Skåne som på andra platser.⁹⁴ Att lokalavdelningar till det socialdemokratiska partiet lyser med sin frånvaro medan kvinnoklubbarna är framträdande antyder även att RFSU Skånes arbete, med Hirdmans termer, uppfattades ha kvinnopolitiska konnotationer.⁹⁵

Lennerhed har tidigare uppmärksammat att RFSU nationellt hade stora ekonomiska problem, vilket även var fallet i Skåne.⁹⁶ Dessa problem fick större betydelse på lokal än nationell nivå, då de medförde att förbundet

92 Dikt vid RFSU:s 20-årsjubileum 1953, Fritz Bergman, RFSU Malmö, Malmö Stadsarkiv.

93 Grossmann 1994, s. 14.

94 Nyzell 2008, s. 120–121.

95 Hirdman 2000, s. 206–209.

96 Lennerhed 2002, s. 68.

inte kunde bedriva samma verksamhet lokalt som nationellt. En annan skillnad gentemot den nationella nivån är att förbundet även upplevde svårigheter att få medlemmarna att bibehålla sitt engagemang, eftersom RFSU konkurrerade med andra organisationer. Därmed utgjorde kollektiv anslutning – som ofta framhålls som en bakomliggande orsak till förbundets framgångar – både en möjlighet och en utmaning. Detta eftersom kollektivanslutningen förvisso drev upp medlemstalet men samtidigt innebar en svårighet att få medlemmarna att engagera sig.

Utmaningarna till trots hade RFSU nationellt vunnit en viktig strid med preventivmedelslagens avskaffande 1938. Det är därmed lätt att felaktigt dra slutsatsen att RFSU:s kritiker tystades, men som Elgán tidigare visat var detta inte fallet, i stället skulle motståndet ändra karaktär från sedlighetsivrande politiker till kyrkliga företrädare.⁹⁷ Föreliggande studie visar att detta även skedde i Skåne, med skillnaden att de religiösa företrädarna gjorde gemensam sak med lokala skolstyrelser. Därigenom innebar 1940-talets debatter möjlighet till nya allianser mellan förbundets kritiker.

Avslutningsvis kan en parallell till vår egen samtid dras, där Elise Ottesen-Jensen på sociala medier ofta framställs som nästintill synonym med 1930- och 1940-talens sexualpolitiska reformer.⁹⁸ Därigenom förbises de lokala initiativ som inte enbart möjliggjorde Ottesen-Jensens engagemang utan även var en aktiv del i arbetet för en reformerad sexualpolitik. Denna text har i mångt och mycket varit ett svar på en sådan historiesyn som primärt tillskrivit Ottesen-Jensen en framträdande roll i framväxten av 1930- och 1940-talens sexuella reformer, som måhända grundas i att forskningen fokuserat på den nationella arenan. Föreliggande studie utgör inte en kritik mot denna historieskrivning men strävar efter att avtäcka andra delar av dessa förändringar. Det lokala står därmed inte i kontrast mot det nationella, då studien visat på samstämmighet med tidigare forskning, men bidrar med att belysa andra aspekter av 1900-talets sexualpolitiska förändringar. Därigenom möjliggör det lokala fokuset en förståelse av kampen för sexuella rättigheter bortom riksdagens kammare och de stora nationella tidningsredaktionerna.

97 Elgán 1994, s. 171.

98 Inlägg på instagramkontot "Kvinnohistoria", www.instagram.com/p/CrlnPW9iVOP/?hl=en (hämtat 15/3 2024).

Summary
 "Our sharpest weapon was factual information"
 The mobilization of the National League for
 Sexual Education in Skåne, 1933–1945

In Swedish history of sexuality, the period 1930–1950 is described as a paradigm shift during which advertising for contraceptives was legalized and sexual education became mandatory in public schools. This is often linked to parliamentary efforts made by the Social Democrats and extra-parliamentary actions taken by the Swedish Association for Sexuality Education (RFSU), which was founded in 1933. The latter has been the subject of several scholarly inquiries, which, however, have revolved around its mobilization and development on the national level, thus neglecting how sexual politics were carried out in the local community. Therefore, the purpose of this study is to analyze the mobilization of RFSU in southern Sweden and examine how it was received in the local press, thereby contributing to our current knowledge of sexual reform by adding a local perspective.

The study consists of archival material from the local RFSU clubs and the association's national board as well as newspaper articles; a material that is read through Tilly, Tarrow and McAdam's theory on contentious politics. The material presents three results that have yet to be highlighted in research on the national organization. First, even though RFSU Skåne was throughout the period contested by the Church, it managed to gain a prominent position compared to other sexual reformers by presenting itself as respectable. This eventually led to RFSU being accepted and municipal governments expressing an interest in offering financial support. Second, previous research has described a tendency where RFSU joined forces with the Social Democratic Party and the Syndicalist movement. However, this tendency does not apply to RFSU Skåne, since most of their allegiances were created between labor unions, Social Democratic women's leagues and smaller political associations. Finally, the study also shows that its membership activities represented a specific challenge as the association competed with local unions and the Social Democratic movement.

While the study demonstrates that RFSU Skåne largely followed the mobilization pattern on the national level previously described by historian of ideas Lena Lennerhed, these minor differences still illustrate how RFSU operated on the local level. Hence, the insights gained from this study can be used to broaden our historical knowledge of the advocacy work aimed at changing sexual policy in a formative period of Swedish history.

Keywords: sexual politics, sexual reform movement, contentious politics, RFSU, Swedish Association for Sex Education